

Uticaj svetske ekonomske krize na razvoj srpske industrije

Rezime: Već nekoliko godina Srbija se dramatično suočava sa krupnim posledicama tekuće ekonomske krize. Ona je najpre ignorisana, zatim se u njoj videla razvojna šansa, dok danas uglavnom preovlađuje stav da se po većini pokazatelja još uvek nalazimo u dubokoj ekonomskoj krizi, čiji se kraj skoro ne nazire. Nema sumnje da je svetska kriza znatno pogodila krhku srpsku ekonomiju. Čak i da se nije desila globalna ekonomska kriza, Srbija bi se - zbog nasleđene hipoteke iz poslednje decenije XX veka, ali i pogrešnog modela razvoja koji je primenjivan od dvehiljadite – pre ili kasnije neminovno suočila sa lošim posledicama rđavog upravljanja u protekloj deceniji. Rast srpskog BDP-a se temeljio na vrlo dinamičnom rastu usluga, dok je razvoj realnog sektora (industrije i poljoprivrede) bio potpuno zapostavljen. Ključni impuls rastu je davao ogroman uvoz, koji je finansiran prilivom stranog kapitala i prihodima od privatizacije. Decenijska primena takvog modela razvoja dovela je do deformacije privredne strukture i skoro nepodnošljivog nivoa deficita spoljno-trgovinskog i platnog bilansa, kao i ukupnog spoljnog duga. Eskalacijom ekonomske krize, dosadašnji model razvoja Srbije više nije upotrebljiv, jer su rapidno smanjeni prihodi od privatizacije, a priliv inostranog kapitala je manje izdašan i skup. U uslovima dugotrajne i veoma teške ekonomske krize, Srbija više nema izbora. Efikasno slamanje ekonomske krize zahteva usvajanje potpuno drugačijeg modela razvoja, temeljenog na dinamičnom rastu proizvodnje razmenjivih dobara i izvoza.

Ključne reči: ekonomska kriza, tercijarizacija, reindustrijalizacija, postkrizni model razvoja, izvoz

Summary: For the past several years Serbia has dramatically been facing the dire consequences of the current economic crisis. First, the crisis was ignored, then it was regarded as a chance for development, whereas today prevails the attitude that according to the majority of the indicators, we are still deep in the economic depression, whose end won't be in sight soon. There is no doubt that the world crisis considerably struck fragile Serbian economy. Even if there hadn't been for the global economic crisis, Serbia – owing to the inherited mortgage from the last decade of the 20th century, and due to the inappropriate model of development that has been applied since 2000 – would inevitably have faced devastating consequences of the bad governance in the past decade. The growth of the Serbian GDP was based on a highly dynamic growth of the service sector, while the development of the real sector (industry and agriculture) was entirely neglected. The key impetus to the growth was given by the immense import, which was financed through the foreign capital inflow and privatization revenue.

* Rad je primljen 19.4. 2011.

** Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet Beograd,
ljubas@afrodita.rcub.bg.ac.rs

*** Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet

Decennial application of such model of development led to the deformation of the economic structure and almost unbearable deficit level of the balance of foreign trade and balance of payments, and total foreign debt. With crisis escalation, the past model of development is no longer useable, since the privatization revenue has rapidly decreased, the foreign capital inflow is expensive and not as abundant as it used to be. In conditions of long-lasting and severe economic crisis Serbia has no more choice. Efficient overcoming of the crisis requires the implementation of a completely different model of development, which is based on the dynamic growth of the production of exchangeable goods and export.

Key words: economic crisis, tertiarization, reindustrialization, post-crisis model of development, export

1. UVOD

Aktuelna svetska ekonomska kriza je potvrdila nekoliko nesumnjivih činjenica, koje su pristalice neoliberalnog koncepta razvoja godinama gurali pod tepih. Krah finansijskog, a zatim i realnog sektora u najliberalnijoj i vodećoj zemlji sveta, je pokazao da tržišni mehanizam nije tako savršen, kao što se to činilo pre početka globalne ekonomske krize. Opadanje proizvodnje i gubitak radnih mesta je vrlo brzo suspendovao, decenijama izgrađivan mehanizam slobodne trgovine i za kratko vreme doveo da snažnog rasta protekcionizma. Realni sektor privrede se ponovo našao u fokusu antikriznih mera vlada zemalja, koje trpe najveće posledice tekuće ekonomske krize.

Protjeklu deceniju privrednog razvoja Srbije je obeležio veoma dinamičan razvoj usluga (tercijarizacija) i vrlo spor razvoj realnog sektora (deindustrijalizacija). Zbog ekonomske krize priliv stranog kapitala je značajno otežan, pošto se na svetskom finansijskom tržištu smanjuje količina raspoloživog kapitala, uz istovremeni rast cene njegovog korišćenja. Normalno funkcionisanje zemlje u narednom periodu, odnosno zadovoljavajući priliv stranih sredstava plaćanja - neophodnih za uvoz i servisiranje ogromnog spoljnog duga - presudno će zavistiti od veličine industrijskog izvoza. U ovom trenutku naše realne mogućnosti za ekspanziju proizvodnje razmenjivih dobara i značajniji rast izvoza (jedva pokriva polovinu uvoza) su vrlo skromne.

Šta činiti? Najbrži izlazak iz tekuće ekonomske krize se može ostvariti usvajanjem i disciplinovanom sprovođenjem potpuno drugačije strategije razvoja u odnosu na postojeću, u kojoj će ključno mesto ponovo imati industrija, temeljena, između ostalog, i na raspoloživim resursima iz poljoprivrede. Novi koncept industrijalizacije mora biti podržan aktivnim merama industrijske politike, sa osnovnim ciljem da se u tekućoj deceniji ostvare najmanje dvocifrene stope rasta industrijske proizvodnje i izvoza, čime će se znatno povećati zaposlenost i ukupan životni standard stanovništva.

Vlada Srbije, u skladu sa raspoloživim mogućnostima, mora podržavati svaku proizvodnju, čiji je neto devizni efekat pozitivan. Nivo podrške treba uskladiti sa visinom ostvarenog neto deviznog efekta. Vladine stimulacije mogu koristiti i ona

preduzeća koja doprinose ozbiljnijem rastu zaposlenosti i industrijske proizvodnje. Precizno definisana i efikasno sprovedena industrijska politika bi značajno pokrenula ukupan razvoj Srbije i onemogućila neefikasno trošenje vrlo oskudnih raspoloživih sredstava, što se u prošlosti često dešavalo, naročito u izbornim godinama.

Sredinom prošle godine predstavljen je Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2011-2020., u kome su naznačeni najvažniji pravci razvoja Srbije u tekućoj deceniji. Na osnovu ovog dokumenta i sa izvesnim izmenama, ponuđen je novi strateški dokument Srbija 2020, Koncept razvoja Republike Srbije do 2020. godine. U oba dokumenta je konstatovano da više nije moguć razvoj zemlje primenom starog modela, već da Srbija mora radikalno promeniti postojeću strategiju razvoja. Posebno je pitanje da li će i ovi strateški dokumenti podeliti sudbinu velikog broja drugih, koji su doneti u poslednjoj deceniji, od kojih je između ostalih, još uvek aktuelna Nacionalna strategija privrednog razvoja Srbije 2007-2012. godina? Važnije od ovoga je da li sprovođenje predviđenog koncepta razvoja (postkrizni model) zaista može obezbediti izlazak Srbije iz ekonomske krize i ostvarenje planiranih ciljeva razvoja?

2. SOCIJALISTIČKI MODEL RAZVOJA – KRAH SRPSKE INDUSTRIJALIZACIJE

Dinamičan razvoj srpske industrije je prekinut osamdesetih godina prošlog veka. Uprkos povremenom problemima, industrijalizacija se odvijala usporenijim ali relativno zadovoljavajućim tempom sve do početka poslednje decenije XX veka, kada je srpski model industrijalizacije doživeo totalni krah. Kriza iz osamdesetih je pokazala da tradicionalni socijalistički model industrijalizacije više nije sposoban da obezbeđuje visoke stope rasta i zaposlenosti. Ubrzana gradnja fabrika, masovno zapošljavanje i skoro isključiva proizvodnja za domaće tržište su efikasan mehanizam razvoja, ali samo u početnoj fazi u nerazvijenim i ratom opustošenim zemljama. Prve teškoće su najčešće vezane za sve ozbiljniji nedostatak stranih sredstava plaćanja, koja su neophodna za kupovinu savremenih tehnologija, ali i proizvoda koji se ne proizvode u zemlji. Strana pomoć, koju je dobijala i Srbija, najčešće odlaže suočavanje sa ovim bolnim problemom.

Prvi pokušaj naše zemlje da ozbiljnije pristupi doterivanju modela industrijalizacije je bio 1965. godine, donošenjem mera poznate Privredne reforme. Između brojnih proklamovanih ciljeva, izdvajala su se tri: 1) uključivanje Srbije u međunarodnu podelu rada, odnosno izlazak na svetsko tržište; 2) decentralizacija upravljanja i 3) zamena ekstenzivnog modela razvoja intenzivnim, odnosno prelazak sa kvantitativnog na kvalitativni rast **(12, str.268)**.

Ciljevi privredne reforme uglavnom nisu ostvareni i stari sistem je po inerciji nastavio da funkcioniše. Preživio je još nekoliko decenija zahvaljujući ogromnom prilivu stranog kapitala u Srbiju tokom 70-ih godina, prenošenju vlasti

sa federacije na republike i odlasku nekoliko stotina hiljada naših radnika, na kako se tada govorilo, privremeni rad u inostranstvo, čime je potencijalno visoka nezaposlenost znatno ublažena.

Problemi razvoja u osamdesetim su eskalirali, jer rastuću inflaciju, veliku nezaposlenost, ogroman spoljni dug i hronično visok spoljno-trgovinski i platni deficit nije više bilo moguće držati pod kontrolom. Novi pokušaj ozdravljenja ekonomije je bio sa donošenjem «Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije», koji nije dao očekivane rezultate, jer se bavio kozmetičkim promenama, a nije suštinski menjao model razvoja.

Upravljači bivšom zemljom nisu na vreme uočili i dovoljno dobro razumeli talas promena koji je zahvatio sve bivše socijalističke zemlje. Dugoročni proces izgradnje novog, znatno drugačijeg sistema je započeo simboličnim padom Berlinskog zida, krajem 1989. godine. U svim zemljama je došlo do manjeg ili većeg tranzicionog pada, što je i bilo očekivano, imajući u vidu sve protivrečnosti i kontradikcije koje neminovno prate sprovođenje procesa tranzicije.

Osim poznatih teškoća, tranzicija u Srbiji je započela uporedo sa raspadom zemlje, ratovima na prostoru bivše SFRJ i sankcijama međunarodne zajednice. Zbog tih poznatih okolnosti Srbiju je u prvih nekoliko godina poslednje decenije XX veka zadesila ogromna hiperinflacija, drastičan pad industrijske proizvodnje i BDP-a, rast nezaposlenosti, bede i siromaštva. Delimičan oporavak privrede i industrije se desio u drugoj polovini decenije, zahvaljujući merama iz Programa monetarne rekonstrukcije, ali i delimičnom popuštanju međunarodnih sankcija i prilivu 1,5 milijardi maraka od prodaje 49 odsto Telekomu. Totalni krah srpska industrija je doživela nakon višemesečnog brutalnog bombardovanja iz 1999. godine, kada je između ostalog uništeno više desetina industrijskih fabrika, koje su bile nosioci razvoja u prethodnom periodu. Preostala preduzeća su zbog dugogodišnjih međunarodnih sankcija izgubila tržište, zaostajući u tehnološkom smislu za razvijenim svetom 3-5 tehnoloških generacija, odnosno 25-30 godina.

3. EFEKTI RAZVOJA U PRETHODNOJ DECENIJI

Nakon poznatih oktobarskih događaja iz dvehiljadite godine, Srbija je veoma ambiciozno i poletno ušla u drugu fazu tranzicije. To se desilo sa određenim zakašnjenjem i sa značajnom i prilično otežavajućom hipotekom, proizašlom iz poznatih događaja, koji su obeležili poslednju deceniju XX veka.

U isto vreme, sprovođenje tranzicije u Srbiji je započelo u periodu opšte euforije i veoma visoke podrške naroda, koji je od novih vlasti očekivao krupne rezultate u kratkom roku, što je podrazumevalo uspostavljanje i efikasno funkcionisanje institucija, poštovanje osnovnih demokratskih načela, vladavinu prava i zakona, dovoljno posla za sve, visoke plate i rast životnog standarda.

Nove demokratske vlasti su uživale vrlo visok nivo podrške i većine zapadnih zemalja, što se manifestovalo u brojnim i relativno visokim donacijama (preko 4 milijarde dolara u periodu 2001-2009.), i značajnoj pomoći kod koncipiranja,

donošenja i sprovođenja ključnih reformskih zakona. U isto vreme veći deo prethodne decenije je obeležila zapažena konjunktura svetske privrede, što je većina zemalja u tranziciji iskoristila da značajnije ubrza sopstveni razvoj.

Sprovođenje bolnih, nepopularnih i neretko protivrečnih tranzicionih reformi je u značajnoj meri bilo olakšano ogromnim prilivom inostranog kapitala, ali i znatnim prihodima od privatizacije, naročito u prvoj polovini decenije. U periodu od 2001-2009. godine, Srbija je po osnovu izvoza, doznaka naših građana koji žive u inostranstvu, zaduživanja, stranih direktnih investicija, donacija i prihoda od privatizacije imala na raspolaganju 128 milijardi dolara, odnosno u proseku po 14 milijardi dolara na godišnjem nivou (**13, str.316**).

Proces tranzicije u Srbiji se zasnivao na poznatom konceptu, koji su, sa više ili manje uspeha, primenjivale i ostale tranzicione zemlje. Ortodokсни neoliberalni koncept razvoja se zasnivao na principima slobodnog tržišta, što je pre svega zahtevalo uspostavljanje i razvoj nedostajućih tržišnih institucija. Liberalizacija, konkurencija i privatizacija su bili ključni temelji novog tranzicionog modela privrednog razvoja u Srbiji. Uslov njegovog efikasnog sprovođenja je bilo uspostavljanje makroekonomske stabilnosti, što je značilo obaranje inflacije na prihvatljiv nivo (ispod 10 %) i održavanje stabilnog kursa nacionalne valute.

Proces tranzicije u Srbiji je zbog poznatih događaja iz marta 2003. godine, ozbiljno usporen. Teškoće su i bez ovih tragičnih događaja bile neizbežne, jer se izgradnja tržišne privrede, pre ili kasnije, neminovno suočava sa povremenim recesijama i krizama (**2. str.11**). Usporavanje u sprovođenju reformi je delimično i rezultat nespremnosti većine, da se suoči sa bolnim i neminovnim posledicama izgradnje potpuno novog i drugačijeg sistema, u odnosu na onaj koji je funkcionisao više decenija u Srbiji. Neočekivane teškoće su i posledica vrlo nereálnih i neodgovornih obećanja u periodu rušenja prethodnog režima i konsolidacije novih vlasti. Umesto brzih i spektakularnih rezultata, sprovođenje reformi, naročito privatizacije, je mnoge ostavilo bez posla i egzistencije, usled čega je početna euforija zamenjena najpre sumnjom, a kako je vreme odmicalo i otvorenim suprostavljenjem.

Globalna ekonomska kriza je u poslenjem kvartalu 2007. godine najpre zahvatila SAD, i za manje od godinu dana se prelila u sve delove sveta. Srpske vlasti su dugo vremena držale «glavu u pesku», tvrdeći da će - zbog efikasnog modela tranzicije i snage i vitalnosti bankarskog sistema – ekonomska kriza zaobići Srbiju. Kada se ona ipak desila, neki vladini činovnici su u njoj videli jedinstvenu priliku za ubrzanje privrednog razvoja u Srbiji. Otrežnjenje je nastupilo vrlo brzo, a razorne posledice neočekivano produžene globalne ekonomske krize su postali podesno objašnjenje za sve nevolje i probleme kumulirane u protekloj deceniji.

Nema sumnje da je svetska ekonomska kriza dramatično pogodila Srbiju, ali je i potpuno jasno da bi primenjeni tranzicioni model vrlo brzo i bez nje ušao u čorsokak. Zašto je to tako? Zato što je u uslovima značajnog priliva inostranog kapitala i prihoda od privatizacije, ostvaren relativno skroman i neujednačen rast srpskog BDP-a, temeljen na dinamičnom rastu sektora usluga i izuzetno sporom rastu industrije i poljoprivrede (**17, str.17**), čime je potpuno deformisana

privredna struktura. Ovakav model razvoja, sa smanjenjem priliva stranog kapitala i prihoda od privatizacije, nije dugoročno održiv.

Funkcionisanje i rast srpske privrede se temeljio na visokom uvozu, na koga je u periodu 2001-2009. potrošeno skoro 110 milijardi dolara. Tu ogromnu količinu uvezene robe je trebalo prevesti, prodati, osigurati i obezbediti novac za njeno finansiranje. Stopa rasta srpskog BDP-a je najvećim delom zavisila od veličine uvoza, koga su opredeljivala raspoloživa strana sredstva plaćanja. Ovakav model razvoja je odgovarao većini. Državi, jer je obezbeđivao stabilan priliv sredstava od PDV-a, carina i akciza za budžet, zaposlenim, jer su plate rastle realno, nezavisno od stvarnih rezultata, bankarskom sektoru, jer je obezbeđivao visoke profite, tajkunima, jer su „preko noći“ od „kontraverznih“ biznismena postali veoma bogati, vrlo moćni, uticajni i ugledni poslovni ljudi.

Osim izdašnog priliva stranog kapitala i sredstava od privatizacije, precenjeni dinar, kao deo šireg koncepta makroekonomske stabilnosti, je bio značajna, a možda i ključna poluga funkcionisanja ovog modela privrednog razvoja. I pored čestih i „uredno“ predvidljivih kolebanja, evro je na kraju 2010. godine, vredeo 76 odsto više nego početkom 2002. godine, dok je kumulirani rast cena na malo, odnosno potrošačkih cena u ovom periodu iznosio 144 odsto. S obzirom da je rast cena u EU, kao našem najznačajnijem trgovinskom partneru, bio simboličan, dinar je u odnosu na evro, odnosno dolar bio znatno precenjen. Dugogodišnja ekonomska politika „jak dinar - slaba privreda“ je potpuno deformisala spoljno trgovinsku strukturu, generišući stalni i hronično visok spoljno-trgovinski deficit.

Imajući u vidu ogromne teškoće u kojima je počelo sprovođenje druge faze srpske tranzicije, ali i istovremeni splet povoljnih okolnosti, ključno je pitanje da li možemo biti zadovoljni ostvarenim tranzicionim rezultatima, odnosno da li su oni mogli (moralno) biti znatno bolji?

U odnosu na razvijene zemlje, prosečna stopa rasta srpskog BDP-a od 5,4 odsto u periodu 2001-2008. godina (do početka ekonomske krize) je bila relativno visoka. U isto vreme prosečna stopa rasta BDP-a u NR Kini je iznosila 10 odsto. U odnosu na okolne i vodeće zemlje u tranziciji rast srpskog BDP-a je bio najdinamičniji (**7, str.2**), ali je i pored toga Srbija jedna od retkih zemalja u tranziciji, koja još uvek nije prešla predtranzicioni nivo iz 1989. godine, dostigavši u 2010. godini svega 60 odsto BDP-a iz veoma daleke 1989. godine.

Srbija je zapala u ekonomsku krizu u poslednjem kvartalu 2008. godine. U 2009. godini srpski BDP je smanjen za 3 odsto, što je u odnosu na okolne i neke zemlje u tranziciji nešto niži pad. U protekloj 2010. godini, mereno kvartalnim rastom BDP-a, Srbija je tehnički izašla iz ekonomske krize, i ostvaren je skroman rast BDP-a od 1,5 odsto. Suštinski posmatrano, po većini drugih pokazatelja, Srbija je još uvek veoma daleko od stvarnog izlaska iz ekonomske krize.

To potvrđuju i najnoviji podaci iz Anketa o nezaposlenosti o broju lica koja su ostala bez posla od početka ekonomske krize u Srbiji. Prema zvaničnim podacima, odnosno prema Anketi o radnoj snazi u aprilu 2008. godine (**9, str.2**)

bez posla je bilo 433.562 lica, a u aprilu 2010. godine broj lica bez posla je iznosio 573.348, što znači da se za dve godine broj nezaposlenih povećao za 150 hiljada ljudi. Prema podacima MMF-a iz februara 2011. godine, u poslednje dve ipo godine bez posla u Srbiji je ostalo čak 400 hiljada ljudi, pri čemu se polovina odnosi na stvarno zaposlene, a polovina na ljude koji su radili u tzv. sivoj zoni. Ako ovim ciframa dodamo i podatak da svega 17 odsto poslodavaca isplaćuje plate na vreme, kao i da milion ljudi živi ispod linije siromaštva, nedvosmisleno možemo zaključiti da se Srbija još uvek nalazi u veoma dubokoj ekonomskoj krizi. Nezaposlenost u Srbiji i dalje raste i pored preduzetih mera Vlade, što je dodatni razlog za zabrinutost. Ogromna i rastuća nezaposlenost postaje ključni problem daljeg razvoja Srbije.

Tabela 1. Najvažniji tranzicioni indikatori Srbije, 2001-2010.godine

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	08/01 ^a	2009	2010	10/01 ^a
BDP, milijarde EUR	12,8	16,0	17,3	19,0	20,3	23,3	28,8	33,4	2,6	30,0	29,3	2,3
BDP, stope rasta (%)	5,6	3,9	2,4	8,3	5,6	5,2	6,9	5,5	5,4	-3,1	1,5	4,2
Industrija, stope rasta (%)	0,1	1,8	-2,8	6,6	0,6	4,2	4,1	1,4	1,9	-12,6	3,0	0,6
Poljoprivreda, s. rasta (%)	18,6	-2,5	-6,7	19	-4,9	-0,2	-7,8	9,1	3,1	1,0	-1,7	2,4
Građevinarstvo, st. ras. (%)	-13,1	76,8	19,7	31,3	13,7	10,9	18,9	4,2	20,3	-19,0	-13,6	13,0
Trgovina na malo, st. r. (%)	19,8	23,9	13,8	18,0	26,5	7,7	23,0	6,6	17,4	-11,6	-0,4	12,7
Broj zaposlenih (000)	2.102	2.067	2.041	2.051	2.069	2.026	2.002	1.999	0,95	1.889	1.816	0,86
Nezaposlena lica (000)	777	886	955	947	896	916	785	728	0,94	730	722	0,93
Stopa nezaposlenosti, %	19,5	21,8	21,6	18,8	14,4	19,2	16,9	19,2	18,9
Izvoz, milijarde EUR	1,9	2,2	2,4	2,8	3,6	5,1	6,4	7,4	31,8	6,0	7,4	45,2
Uvoz, milijarde EUR	4,8	6,0	6,6	8,6	8,4	10,4	14	16,5	75,3	11,5	12,6	99,4
Saldo rob. razm., mld. EUR	-2,8	-3,8	-4,1	-5,8	-4,8	-5,4	-7,5	-9,0	-43,2	-5,5	-5,2	-54,2
SDI, milioni EUR	184	500	1.194	774	1.250	3.323	1.821	1.824	10.870	1.402	762	13.034
Prih. privatizacije, mil. EUR	...	319	840	154	371	239	426	253	2.602	49	18	2.669
Spoljni dug, mld. EUR	11,0	9,4	9,7	9,5	12,2	14,2	17,1	21,1	1,9	22,5	23,8	2,2

Izvor: Bilten javnih finasija, XI/2010., Ministarstvo za finansije Republike Srbije, Beograd, decembar 2010, str. 14. i 15.,

<http://webrzs.stat.gov.rs/axd/drugastrana.php?Sifra=0015&izbor=odel&tab>

a) relativno povećanje-smanjenje u 2008. i 2010. godini u odnosu na 2001. godinu; prosečne stope rasta u periodu 2001-2008. i 2001-2010. godina; ukupna vrednost pokazatelja u periodu 2001-2008. i 2001-2010. godina

4. DINAMIZACIJA I USPORAVANJE RASTA INDUSTRIJE SRBIJE

U većem delu razvoja posle Drugog svetskog rata, srpska industrija je beležila vrlo visoke stope rasta. To je bio period brze i relativno efikasne industrijalizacije, kada je ostvarena vrlo visoka prosečna stopa rasta od 7,7 odsto (1953-1990). Rast je bio najdinamičniji do privredne reforme, od kada počinje ozbiljno usporavanje razvoja industrije u Srbiji. Zadovoljavajuće stope rasta su ostvarene tokom sedamdesetih godina, dok su prve teškoće ispoljene u

osmoj deceniji, kada je ostvarena vrlo skromna stopa rasta od svega 1 odsto, dok su u nekim godinama zabeležene i negativne stope.

Početak kraja srpske industrijalizacije je počeo sa raspadom zemlje, uvođenjem sankcija međunarodne zajednice i ratovima na prostorima bivše SFRJ. Kao posledica tih dešavanja, prosečna stopa rasta srpske industrije u poslednjoj deceniji XX veka je bila negativna i iznosila je -6,6 odsto.

Nova etapa u razvoju srpske industrije je započela petooktobarskim promena iz 2000-te godine. Srbija je ambiciozno ušla u drugu fazu tranzicije, koristeći iskustva drugih zemlja u tranziciji. U procesu nedovoljno efikasne i jednostrane tranzicije nastavljena je ubrzana devastacija srpske industrije, što potvrđuje i činjenica je Srbija jedina zemlja u tranziciji, koja nije još uvek nije obnovila nivo industrijske proizvodnje iz daleke 1989. godine. Štaviše on je u poslednjih deset godina dostizao jedva polovinu, a u 2010. je iznosio svega 44 odsto proizvodnje iz poslednje godine predtranzicionog perioda.

Tabela 2 Fizički obim proizvodnje i stope rasta industrije naše zemlje

<i>godine</i>	<i>industrijska proizvodnja</i>	<i>godine</i>	<i>stope rasta</i>
1953-1960	14,0	1953-1990	7,7
1961-1970	8,5	1991-2000	- 6,6
1971-1980	8,2	2001-2008	1,9
1981-1990	1,0	2009	-12,6
1953-1965	13,4	2010	3,0
1966-1980	7,1	2001-2010	0,6

Izvor: SG SCG 2004, str. 161, RZS 2006, RZR 2006., stat. God. Srb.2009, str.97, <http://webzrzs.stat.gov.rs/axd/drugastrana.php?Sifra=0015&izbor=odel&tab=77>

Ako je tranzicioni pad iz devedesetih godina očekivana posledica poznatih događaja, manje je razumljivo zašto je propadanje srpske industrije nastavljeno i u prvoj deceniji 21 veka. Naročito ako se zna da su sve uspešne zemlje u tranziciji, koje su u međuvremenu postale i članice EU, beležile veoma dinamičan rast industrijske proizvodnje. Impresivne prosečne stope rasta u periodu 2001-2007. godina su imale Estonija, Litvanija, Poljska (iznad 9 odsto), BiH i Bugarska (iznad 8 odsto), Češka i Slovačka (oko 7 odsto). Nešto niže, ali visoke stope rasta su imale Mađarska, Letonija i Rumunija (iznad 5 odsto), Hrvatska i Slovenija (iznad 4 odsto), dok je Srbija u istom periodu zabeležila vrlo skromnu stopu rasta od svega 2,1 odsto.

Pored vrlo niskih stopa rasta, industrijski razvoj u poslednjoj deceniji je bio vrlo neujednačen. Najviša godišnja stopa rasta od 6,6 odsto je zabeležena 2004. godine, dok se najveći pad desio 2009. godine, kada je ostvarena negativna godišnja stopa rasta industrijske proizvodnje od čak -12,6 odsto. Mesečne fluktuacije stopa rasta su bile još izraženije, krećući se u rasponu plus/minus 25 odsto.

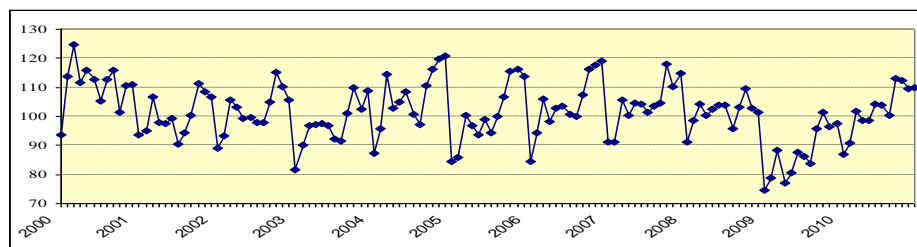
Posmatrajući osnovni trend kretanja u deceniji koja je iza nas, mogli bi izdvojiti pet perioda. Prvi obuhvata vreme između prvog kvartala 2001. i kraja 2003., u kome je industrija beležila opadajuće stope rasta. U drugom periodu, od početka 2004. pa do četvrtog kvartala 2005. godine, industrijska proizvodnja je ostvarila tendenciju rasta. U poslednjem kvartalu 2005. godine, industrijska proizvodnja je naglo pala. Od početka 2006. godine, uz povremene oscilacije, industrijska proizvodnja se kretala oko prosečnih vrednosti sve do druge polovine 2009. godine. Eskalacija krize je nastupila u poslednjem kvartalu 2009. godine, kada su mesečne stope pada industrijske proizvodnje iznosile i preko 25 odsto. U 2010. godini industrijska proizvodnja se delimično oporavila, ali je ostvareni rast još uvek vrlo nizak i izrazito nestabilan.

Tabela 3 Stope rasta industrijske proizvodnje zemalja Srednje i Jugoistočne Evrope

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2000=100	2007/2000
Srbija	0,1	1,8	-3,0	7,1	0,8	4,7	3,7	115,2	2,1
Češka	6,7	1,9	5,5	9,6	6,7	11,2	9,0	150,6	7,2
Estonija	8,9	8,2	10,9	10,5	11	9,9	6,7	166,1	9,4
Mađarska	3,6	2,7	6,4	7,4	7,0	10,0	8,1	145,2	6,4
Letonija	7,1	5,9	6,8	7,0	5,9	5,3	0,8	138,8	5,5
Litvanija	15,9	7,5	11,3	10,9	7,1	7,3	4,0	164,0	9,2
Poljska	0,4	1,4	8,8	12,7	4,1	12	9,6	149,0	9,1
Slovačka	6,9	6,4	5,1	4,6	3,9	9,5	12,8	149,2	7,0
Slovenija	2,9	2,4	1,4	5,5	3,3	6,1	6,2	127,8	4,1
Bugarska	2,2	4,6	13,8	17,3	6,7	5,9	9,2	159,7	8,4
Rumunija	8,3	4,4	3,1	4,5	2,4	7,1	5,4	135,2	5,1
BiH	12,4	9,3	4,6	13,2	6,1	7,5	9,1	162,2	8,8
Crna Gora	0,7	0,6	2,4	0,1	-1,9	1,0	0,1	103,0	0,4
Hrvatska	6,0	5,4	4,1	3,7	5,1	4,5	5,6	134,4	4,9
Makedonija	-3,2	-5,2	4,6	-1,3	7,1	3,6	3,7	109,3	1,2

Izvor: Republički zavod za razvoj, Industrija Srbije 2008, Beograd, 2009., str.5.

Spor industrijski razvoj rapidno je promenio doprinos industrije stvaranju srpskog BDP-a. U 1990. godini učešće industrije u društvenom proizvodu je iznosilo 44,5 odsto, 2001. godine učešće industrije u BDP-u je iznosilo 21,7 odsto, a u 2008. godini svega 17,5 odsto. U 2009. godini doprinos prerađivačke industrije stvaranju srpskog BDP-a je bio izrazito nizak i iznosio je svega 13 odsto (2001. godina 18 odsto) (**6, str.181**). U 2006 godini, učešće industrije u strukturi bruto dodate vrednosti Nemačke je iznosilo 29 odsto, Irske 42 odsto, Norveške 38 odsto, Kine 51 odsto, Japana 30 odsto, Koreje 35 odsto, Slovenije 36 odsto, Rumunije 40 odsto i Češke 39 odsto (**11, str.170**).

Slika 1 Mesečni indeksi industrijske proizvodnje 2000-2010.

Izvor: <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/drugastrana.php?Sifra=0015&izbor=odel&tab=78>

Logična posledica usporavanja rasta industrijske proizvodnje je bio dramatičan pad broja zaposlenih u industriji. Za samo osam godina tranzicionog razvoja u Srbiji bez posla je ostalo 180 hiljada radnika. Doda li se ovome još 119 hiljada industrijskih radnika, koji su bez posla ostali za vreme ekonomske krize (do marta 2010. godine), srpski tranzicioni bilans nezaposlenosti u industriji je katastrofalan, jer je ukupan broj radnika zaposlenih u industriji u martu 2010. godine u odnosu na stanje u 2001. godini bio niži za skoro 300 hiljada. Za razliku od naše industrije, u najuspešnim zemljama u tranziciji, u periodu 2001-2008. godina broj industrijskih radnika je povećan, dok je samo u Mađarskoj i Sloveniji neznatno smanjen.

Tabela 4 Tranzicioni bilans u industrijskoj zaposlenosti (000)

	2001	2008	+/-
Bugarska	645	737	92
Češka Republika	1.396	1.441	45
Mađarska	959	934	-25
Rumunija	1.895	1967	72
Slovenija	257	237	-20
Slovačka	517	544	27
Srbija	619	439	-180

Izvor: Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2011-2020. USAID, FREN.MAT, Beograd, avgust 2010. godine, <http://www.fren.org.rs>, strana 182.

Posustajanju industrije naročito je doprineo vrlo loš model privatizacije, kojim su praktično prestala da postoje velika industrijska preduzeća, koja su u prethodnom periodu bila nosioci razvoja, zaposlenosti i izvoza (**14, str.4**). Novosnovana privatna preduzeća i manji broj uspešno privatizovanih društvenih i državnih preduzeća nije mogao da kompenzuje gubitke u broju zaposlenih radnika i smanjenom izvozu, koji su nastali praktičnom likvidacijom ranijih industrijskih giganata, o čemu vrlo ilustrativno svedoče raspoloživi podaci o ukupnom broju industrijskih radnika u većim gradovima u Srbiji i industrijskim preduzeća sa preko hiljadu zaposlenih u 1990. i 2007. godini.

Tabela 5 Ukupan broj industrijskih radnika u 1990. i 2007. godini

	1990	2007	1990/2007
Beograd	245.390	13.842	17,7
Kragujevac	57.574	8.331	6,9
Niš	25.285	3.358	7,5
Novi Sad	24.848	5.512	4,5
Kruševac	23.378	3.653	6,4
Vranje	20.357	6.907	2,9
Subotica	16.130	2.374	6,8
Pirot	13.362	2.126	17,7

Izvor: <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/drugastrana.php?Sifra=0015&izbor=odel&tab=78>.

Za manje od dve decenije broj industrijskih radnika u Beogradu se smanjio sa 245 hiljada na svega 14 hiljada, što predstavlja smanjenje od skoro 18 puta. Znatno umerenije, ali vrlo dramatične promene zabeležene su i u ostalim tradicionalno razvijenim industrijskim centrima Srbije. Usled rapidnog opadanja broja industrijskih radnika, smanjio se i broj gradova – industrijskih centara sa više od hiljadu zaposlenih u industriji, sa 62 u 1990. godini, na svega 28 u 2007. godini. U istom periodu četverostruko je smanjen broj industrijskih preduzeća koja su zapošljavala više od hiljadu radnika. U 1990. godini u Srbiji je bilo 217 industrijskih giganata, a 2007. godine svega 55.

5. SVETSKA EKONOMSKA KRIZA–UZROCI, POSLEDICE I PREDUZETE MERE

Nema sumnje da je globalna ekonomska kriza imala i još uvek ima veliki uticaj na posrtanje srpske industrije i ekonomije u celini. Imajući u vidu kakav smo model razvoja primenjivali u poslednjoj deceniji, takođe je nesporno da bi Srbija, pre ili kasnije zapala u tešku ekonomsku krizu. U poslednje dve godine Vlada Srbije je donela više kratkoročnih mera za oporavak srpske privrede i industrije, ali one nisu dale očekivane rezultate. Krajem prošle i početkom ove godine predložena su dva nova dokumenta (**6 i 19**) u kojima je razmatrana strategija razvoja Srbije za period od 2011. do 2020. godiine. I u jednom i u drugom dokumentu je posebno istaknuto da savladavanje naše ekonomske krize u značajnoj meri zavisi od dinamike i održivosti oporavka svetske privrede. Zbog toga je, pre nego što se razmotre osnovni elementi strategije razvoja industrije u tekućoj deceniji, neophodno sasvim fragmentarno analizirati ključne uzroke, najvažnije efekte i najznačajnije preduzete mere za savladavanje globalne ekonomske krize, kao šireg i potencijalno restriktivnog, odnosno podsticajnog ambijenta za oporavak i razvoj srpske industrije.

Globalna ekonomska kriza je počela u poslednjem kvartalu 2007. godine u SAD i vrlo brzo se proširila na ostatak sveta (**16, str.526**). Iako veliki broj zemalja

sveta beleži pozitivne stope rasta BDP-a, i delimičan oporavak zaposlenosti, ozbiljniji i održiv oporavak svetske privrede je još uvek veoma daleko. Štaviše, smatra se da će krizu opadanja proizvodnje i rasta nezaposlenosti, zameniti kriza dramatičnog povećanja unutrašnje i spoljne zaduženosti. Najnoviju opasnost za globalnu stabilnost sveta predstavlja neuobičajeno visok rast cena prehrambenih proizvoda, što će najteže pogoditi najmanje razvijene zemlje sveta.

Zbog ekonomske krize, svet se posle perioda uspona u poslednjoj deceniji, suočio sa veoma ozbiljnim usporavanjem rasta BDP-a, kakav nije viđen od Velike depresije iz 30-ih godina XX veka (**3, str.61**). Kriza je najpre pogodila hipotekarno tržište Sjedinjenih Američkih Država, zbog loše procene kreditnih mogućnosti američkog stanovništva. F.L.D'Aleksandro u kratkom istorijskom pregledu kriza, upućuje na poznate stavove Pola M. Svizija, koji je detaljno objasnio mehanizam manipulacije finasijskim instrumentima, kojima se stvara špekulativni „nepostojeći“ novac, koji je u krajnjoj liniji doveo do pucanja prenaduvanog finasijskog balona (**24**). Građani slabih finasijskih mogućnosti, uzimali su, kako se njima činilo, povoljne stambene kredite, zalažući kao garanciju za kredit, stan ili kuću, koju su nameravali da kupe. Anuiteti su najpre bili relativno niski, a posle nekoliko godina njihova visina se značajno uvećavala. Zamišljeni mehanizam je u početku dobro funkcionisao, i činilo se da su svi na dobitku. Zbog visoke tražnje, svakodnevno su nicali novi fondovi, koje niko nije kontrolisao, nudeći nove i još veće pogodnosti. Tržište nekretnina je procvetalo. U isto vreme, na sekundarnom tržištu cene akcija hedž fondova i banaka su vrtoglavo rastle. Zbog visokih profita, ogromnog poverenja u snagu i vitalnost američke privrede i odgovornost finasijskih institucija SAD, akcije ovih fondova i banaka su masovno kupovane širom sveta, čime je najveći broj zemalja sveta uvučen u krizu, koja je najpre bila samo američka.

Na početku krize, veoma mali broj ljudi je razumeo šta će se desiti sa svetskom ekonomijom. Jedan od retkih koji je prilično dobro predvideo tekuću ekonomsku krizu je bio poznati nemački profesor ekonomije Maks Ote (**5**). Veoma brzo se ispostavilo da američka privreda nema projektovanu snagu i vitalnost, a da hipotekarni krediti nisu tako povoljni kao što je to izgledalo, zbog čega je veliki broj klijenata sve teže servisirao uzete kredite. Fondovi u početku nisu bili u panici, jer su verovali da će prodajom hipoteke, odnosno kuća i stanova, moći lako da pokriju nastale gubitke. Problem je eskalirao, kada većina ljudi nije mogla da vraća kredite, zbog čega se na tržištu pojavio veliki broj kuća i stanova, za koje nije postojala odgovarajuća tražnja. Investicioni fondovi su masovno bankrotirali. Otkupom nenaplativih potraživanja i kontaminiranih hartija od vrednosti, Vlada SAD je nastojala da smanji nastalu štetu. Pomoć je najpre ponuđena najvećim fondovima, bankama i osiguravajućim društvima. Država je postala vlasnik dela njihovog kapitala, ali ove mere nisu zaustavile krizu. Naprotiv poraslo je nepoverenje u ukupan finasijski sistem Sjedinjenih Američkih Država, zbog čega su pale cene hipotekarnih akcija, jer su veliki igrači iz celog sveta, hteli da se oslobode „papira“ koji su ubrzano gubili vrednost. Slom hipotekarnog tržišta je izazvao krizu likvidnosti u finasijskom sistemu, zbog čega su dramatično pale i cene akcija na berzama širom SAD. Zbog

gubitaka koje su pretrpele velike banke i pojedinci iz EU, Japana, Rusije i Kine, kriza se veoma brzo prenela na ceo svet.

Smanjenje finansijskih sredstava, gubici nastali na hipotekarnom, odnosno finansijskom tržištu i opšta nesigurnost veoma brzo su smanjili nivo međunarodne trgovine i stranih direktnih investicija. Najpre je došlo do teškoća u poslovanju, a zatim i do bankrotstava velikih svetskih banaka, investicionih fondova i osiguravajućih društava. I pored veoma ozbiljnih mera, preduzetih za njeno obuzdavanje, kriza se iz finansijskog prelila na realni sektor privrede. Prva na udaru je bila automobilska industrija, a kasnije se kriza proširila na skoro sve delatnosti.

Globalna ekonomska kriza je smanjila ukupnu svetsku proizvodnju i izvoz a značajno povećala nezaposlenost. Ekonomska kriza je kulminirala u 2009. godini, kada je svetski output u celini bio niži za 0,6 odsto u odnosu na prethodnu 2008. godinu. Svetska kriza je bila nejednako raspoređena, pogađajući znatno više visoko razvijene zemlje, nego tzv. ekonomije u razvoju i nastajanju. Među velikim zemljama najveći pad su pretrpele privrede Rusije i Japana, dok je u isto vreme BDP Kine i Indije beležio neuobičajeno visoke stope rasta, koje nisu ostvarivale visoko razvijene zemlje, čak ni u periodima njihove izrazite konjunktura.

Tabela 6 Stope rasta outputa

	<i>stope rasta (%)</i>		<i>prognoza</i>	
	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>
Svet	-0,6	5,0	4,4	4,5
SAD	-2,6	2,8	3,0	2,7
Nemačka	-4,7	3,6	2,2	2,0
Francuska	-2,5	1,6	1,6	1,8
Španija	-3,7	-0,2	0,6	1,5
Japan	-6,3	4,3	1,6	1,8
Kina	9,2	10,3	9,6	9,5
Indija	5,7	9,7	8,4	8,0
Rusija	-7,9	3,7	4,5	4,4
Brazil	-0,6	7,5	4,5	4,1
Centralna i Istočna Evropa	-3,6	4,2	3,6	4,0

Izvor: IMF, *World Economic Outlook Update*, www.imf.org/external/index.htm, mart, 2011.

Za razliku od 2009. godine, svetska privreda u 2010. godini je ostvarila neočekivano visoku stopu rasta outputa od 5 odsto. Kineski rast je ponovo bio najdinamičniji, i zajedno sa rastom Brazila i Indije najviše je uticao na oporavak svetske privrede. Rast ostalih zemalja je bio znatno skromniji, imajući u vidu visinu pada njihovih outputa u prethodnoj godini, tako da je nivo proizvodnje u većini ovih zemalja još uvek niži nego što je bio pre početka ekonomske krize. Za naredne dve godine MMF predviđa dalji rast i oporavak svetske ekonomije, ali se može primetiti da su prognozirane stope rasta za većinu zemalja u 2011. i 2012. godini niže, nego u 2010. godini.

Zbog preduzetih vrlo ozbiljnih mera i upumpavanja ogromnih količina novca u privrede razvijenih zemalja, postignut je izvestan oporavak ovih zemalja, pre svega povećanjem stopa rasta BDP-a. Nažalost to se nije desilo i sa rastom zaposlenosti, odnosno smanjenjem istorijski visoke nezaposlenosti, što potvrđuje i Mortimer Zukerman **(22)**, predsednik i glavni urednik *U.S. News & World Report-a*, kada kaže da je decembarški izveštaj o (ne)zaposlenosti u SAD ugasio nadu da se nalazimo na početku dugotrajnog ekonomskog oporavka. Stopa nezaposlenosti u SAD se održala na nivou od 10%, a decembarški pad zaposlenosti je iznosio 85 hiljada ljudi. Od početka krize u SAD je 8,6 miliona ljudi ostalo bez posla, tako da je na početku 2010. godine u SAD bilo nezaposleno 15,3 miliona Amerikanaca.

Pošlogodišnja euforija Nemačke, kao vodeće zemlje EU, povodom blagog rasta zaposlenosti je naglo splasnula, kada se ustanovilo da je povećanje zaposlenosti rezultat «krizne» strategije poslodavaca, koji su zbog uštede na troškovima za zarade, umesto visoko kvalifikovanih i školovanih najčešće zapošljavali radnike sa nižim kvalifikacijama i nivoom obrazovanja.

Pošto je kriza istorijska i odgovor najrazvijenijih zemalja je bio energičan i sveobuhvatan. Vodeće zemlje su se veoma brzo saglasile da je zbog globalnog karaktera kriza neophodan i globalan odgovor. Među najrazvijenijim zemljama, najpre su reagovale Sjedinjene Američke Države, usvajajući paket mera „težak“ čak 700 milijardi dolara. Zvučalo je skoro neverovatno da su SAD, kao bastion liberalnog kapitalizma, počele da primenjuju pomalo zaboravljene mere iz arsenala državne intervencije. Iako Evropska unija nije u početku bila u epicentru ekonomske krize, i ona je zbog snažne povezanosti sa privredom SAD-a, za njeno prevazilaženje planirala čak 2 hiljade milijardi dolara. Iako sa zakašnjenjem, kriza je veoma žestoko pogodila pojedine zemlje EU, koje su svrstane u tzv PIIGS grupu. I sve ostale zemlje, Kina, Rusija, Japan, zemlje u tranziciji, brzo rastuće zemlje, kao i zemlje u razvoju, su takođe bile prinuđene da primene čitav arsenal mera u borbi protiv žestoke ekonomske krize.

Zajednički napor vodećih zemalja na obuzdavanju globalne ekonomske krize je uobičajen na Samit grupacije G-20 u aprilu 2009. godine u Londonu. Uprkos razlikama, lideri 19 najrazvijenijih zemalja i EU složili su se oko preduzimanja najvažnijih mera za oporavak svetske privrede. Lideri grupacije G-20 su preuzeli obavezu da učine sve što je potrebno da se **(4)**:

- obnovi samopuzdanje, rast i zaposlenost
- osposobi finansijski sistem za obnovu funkcije kreditiranja
- ojača finansijska regulacija u cilju ponovnog uspostavljanja poverenja
- reformišu međunarodne finansijske institucije za rešavanje ove i prevenciju budućih kriza
- promoviše globalna trgovina i investicije i odbaci protekcionizam
- ostvari neophodna ekološka i održiva revitalizacija

Da bi mogli ostvariti predviđene ciljeve, lideri G-20 su postigli saglasnost da resurse MMF-a povećaju za 500 milijardi USD, da obezbede dodatnih 250 milijardi dolara specijalnih prava vučenja (SDR), da izdvoje 250 milijardi dolara,

kojima bi se u naredne dve godine pomogao brži oporavak svetske trgovine (25) i da obezbede najmanje 100 milijardi USD za dodatna kreditiranja putem MDBs (Multilateral Development Banks). Dogovoreno je i da se proda monetarnog zlata IMF-a u vrednosti od 6 milijardi dolara, što će biti iskorišćeno za pomoć najsiromašnijim zemljama, koje su najviše pogođene krizom. Sva ova sredstva čine zajednički program od dodatnih 1.100 milijardi dolara podrške za obnavljanje kreditiranja, rasta i zaposlenosti u svetskoj ekonomiji. Zajedno sa merama koje su preduzete na nacionalnom nivou, ovo predstavlja globalni plan za oporavak svetske privrede kakav do sada nikada nije bio preduzet.

U cilju obnavljanja rasta i zaposlenosti, lideri G20 su planirali ogromnu i usklađenu, ali održivu fiskalnu ekspanziju u iznosu od 5 hiljada milijardi dolara. Zahvaljujući tome, očekuje se da će širom sveta biti sačuvano ili otvoreno više miliona radnih mesta i povećan svetski autput za nekoliko odsto. Kamatne stope su drastično smanjene u većini zemalja, a centralne banke su čvrsto opredeljene da vode ekspanzivnu monetarnu politiku, onoliko dugo, koliko je potrebno da se oporavi svetska privreda. Lideri G-20 su svesni potrebe vraćanja poverenja u finansijski sistem, zbog čega će biti preduzete najozbiljnije mere obezbeđenja njegove likvidnosti, rekapitalizacije i spašavanja njegove finansijske imovine.

Svetska ekonomska kriza je – kako si se složili u okviru G-20 – i nastala zbog izostanka efikasne finansijske regulacije i kontrole. Zbog toga je Međunarodni monetarni fond, kao svetska finansijska institucija, dobio zadatak da na korektan, nepristrasan i nezavisan način vrši nadzor ekonomija i finansijskog sektora svih zemalja sveta. Zbog ozbiljnog smanjenja svetske trgovine i investicija, koje su bile pokretač svetskog razvoja u poslednjih 50 godina, lideri G-20 su istakli važnost uzdržavanja od podizanja novih protekcionističkih barijera. Istovremeno sve zemlje treba da naglašeno koriste sve raspoložive instrumente podsticanja izvoza, koje su u skladu sa pravilima Svetske trgovinske organizacije (WTO).

Zemlje članice G-20 su se sastale još nekoliko puta, potvrđujući ranije usvojene mere. Na poslednjem sastanku u Kanadi u okviru ove grupacije je došlo do ozbiljnih razmimoilaženja u vezi korišćenja kursa domaće valute za popravljavanje nacionalne konkurentnosti i povećavanje izvoza. Krhko jedinstvo među liderima G-20 je ozbiljno dovedeno u pitanje i izgleda da svet ponovo ulazi u period razvoja u kome može doći do tzv. rata deviznim kursevima.

6. RAZVOJ SRPSKE INDUSTRIJE U POSTKRIZNOM PERIODU?

Da bi se savladala svaka, pa i ekonomska kriza, potrebno je postići barem minimum saglasnosti oko toga šta su osnovni uzroci tekuće krize, i na koji način se nejefikasnije iz nje može izaći. Nažalost, već duže vreme u akademskoj i stručnoj javnosti postoje krupna razmimoilaženja u pogledu ključnih uzroka nastanka, dužine trajanja i načina savladavanja tekuće ekonomske krize. Čini

se, da će zbog ovih razlika, izlazak iz krize u Srbiji potrajati znatno duže, nego u zemljama koje su ostvarile potrebnu koheziju ključnih aktera.

Stručna javnost je iznedrila više predloga o načinima savladavanja tekuće ekonomske krize. Najsveobuhvatniji i najutemeljeniji predlog je iznet u dokumenti «Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2011-2020» **(6)**, na osnovu koga je po uzoru na strategiju «Evropa 2020» nastao novi dokument «Srbija 2020: Koncept razvoja republike Srbije do 2020. godine» **(19)**. U oba dokumenta je razmatran dosadašnji, kao i razvoj Srbije u narednom periodu.

Kao najvažniji ciljevi u «Postkriznom modelu ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2011-2020» istaknuti su: restrukturiranje privrede, temeljna reforma javnog sektora, rast izvoza, otvaranje 400 hiljada novih radnih mesta, rast produktivnosti i konkurentnosti, rast investicija, poboljšanje ambijenta za priliv stranih investicija, što bi sve zajedno trebalo da BDP-po stanovniku u 2020. godini poveća na 7,5 hiljada evra. Da bi se ostvarili ovi najvažniji ciljevi potrebno je u narednoj deceniji ostvariti prosečnu godišnju stopu rasta BDP-a od 6 odsto godišnje, tako da bi BDP 2020. godine iznosio 52,7 milijardi evra. Zbog skromne domaće akumulacije, Srbija se i dalje mora oslanjati na inostrani kapital. Da bi se realizovao planirani rast, Srbija u narednoj deceniji mora obezbediti kontinuirani priliv stranih direktnih investicija od najmanje 2,3 milijarde evra godišnje.

U dokumentu «Srbija 2020» **(19, str.18)** kao ključni preduslovi razvoja su istaknuti sledeći: povećanje broja zaposlenih (65 odsto populacije između 20-64 godine); unapređenje ljudskog kapitala većim obuhvatom osnovnog obrazovanja; investiranje u znanje i tehnologiju (2 odsto BDP-a u istraživanje i razvoj i 6 odsto BDP-a u obrazovanje); rast zasnovan na izvozu i racionalnoj upotrebi energije (60 odsto rasta BDP-a iz sektora razmenjivih dobara, učešće investicija od 30 odsto u BDP-u, povećanje energetske efikasnosti) i socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva (20 odsto manje siromašnih, odnosno 250 hiljada ljudi).

Analizom i jednog i drugog dokumenta lako se može uočiti da su autori manje-više dobro identifikovali ključne probleme razvoja Srbije u protekloj deceniji. Definitivno je postalo jasno da je stari «model» razvoja u izmenjenim uslovima (ozbiljno smanjenje priliva inostranog kapitala i prihoda od privatizacije) postao neupotrebljiv. U traganju za novim rešenjima, visok rast proizvodnje razmenjivih dobara i izvoza su označeni kao ključni mehanizmi za ostvarenje ambiciozno postavljenih ciljeva razvoja Srbije do 2020. godine.

U tom smislu je predviđeno da prosečna godišnja stopa rasta industrijske proizvodnje u periodu 2011-2020. godina iznosi 6,9 odsto, što bi povećalo učešće industrije u BDP-u sa 17,6 odsto u 2010. godini na 19,1 odsto u 2020. godini, a prerađivačke industrije sa 13 na 14,7 odsto. **(6, str.185)** U okviru industrije planiran je visok rast srednje i visoko tehnoloških industrija, među kojima pod posebnom pažnjom industrijske politike treba da budu hemijska industrija, industrija mašina i uređaja, proizvodnja saobraćajnih sredstava i elektronska industrija. Ovoj grupi, autori ovog modela su priključili i prehrambenu

industriju, s obzirom na, kako oni ističu, njene dosadašnje rezultate i moguću ekspanziju u narednim godinama.

U istom periodu u Postkriznom modelu je predviđeno da prosečna godišnja stopa rasta izvoza proizvoda i usluga iznosi 13,5 odsto, što bi ukupan izvoz povećalo sa 8,5 milijardi evra u 2009. godini na 34,2 milijarde evra u 2020. godini. Ako bi se zaista ostvarile takve stope rasta izvoza, njegovo učešće u BDP-u bi trebalo da poraste sa 27,6 odsto u 2009. godini na čak 65 odsto u 2020. godini (**6. str.239**).

Ne ulazeći dublje u realnost ostvarenja ostalih pretpostavki, ključno pitanje je da li je moguće ostvariti tako dinamičan rast robnog izvoza, uz skoro dvostruko nižu stopu rasta industrijske proizvodnje, imajući u vidu da je u proteklom periodu industrijski izvoz iznosio preko 90 osto ukupnog robnog izvoza? To svakako nije realno i čudi kako su autori Postkriznog modela zasnovali svoja očekivanja na ovako nerealnoj pretpostavci. Nejasno je takođe, kako je moguće očekivati skoro trostruko povećanje učešća izvoza u BDP-u, uz istovremeno vrlo skromno povećanje strukturnog učešća industrije u BDP-u od svega 1,5 odsto. Zemlje u tranziciji su višestruko povećale izvoz, ali je to ostvareno pre svega zahvaljujući vrlo dinamičnom rastu industrijske proizvodnje.

Da bi se realizovali predviđeni ciljevi razvoja industrije, u Postkriznom modelu je predložena i odgovarajuća industrijska politika. Za njeno efikasno funkcionisanje planirano je da se godišnje odvaja po jedan odsto BDP-a, tako da bi se ukupna izdvajanja za podršku sprovođenju industrijske politike povećala sa 303 miliona evra u 2011. godini, na 527 miliona u 2020. godini (**6, str 199**).

Ohrabruje činjenica, da je posle decenija lutanja, industrijska politika definitivno dobila mesto koje odavno zauzima u najefikasnijim industrijskim zemljama sveta (**15, str.6**). Nažalost, u njenom koncipiranju nisu korišćena sva raspoloživa i dostupna svetska iskustva. Njeno sprovođenje, osim industrijskog, obuhvata i razvoj nekih drugih delatnosti, što će se neminovno odraziti i na njenu ukupnu efikasnost. Umesto «sterilnog» industrijska politika mora imati naglašen aktivistički pristup, sa jasno formulisanim ciljevima, instrumentima, institucijama i sredstvima, jer dobro formulisana i efikasno sprovedena industrijska politika uobličava ali i ubrzava puteve rasta i razvoja. Ona je jedan od fundamentalnih izbora za efikasan industrijski razvoj i ključ je napretka nekih srednje i visoko razvijenih zemalja. U savremenom razvoju upravljanje modernom ekonomijom i kanalisanje procesa promena strukture industrije, bez adekvatne industrijske politike više nije moguće. Kako kaže Dani Rodrik (**10, str.74**) industrijska politika XXI veka se mora temeljiti na sofisticiranoj saradnji privatnog biznisa i nosilaca industrijske politike, jer biznis zna bolje od države u kom pravcu se treba razvijati, a država ima raspoložive mehanizme i sredstva, da potpomogne ostvarenje izabranog cilja.

Podsticanje ukupnog industrijskog razvoja treba činiti selektivno, korišćenjem poznatih instrumenata industrijske politike. Zbog veoma lošeg stanja srpske industrije (i privrede), kao i brojnih i veoma teških problema sa kojima se suočavamo, aktivna podrška industrijske politike mora biti najpre usmerena ka onim delatnostima, koje će u najkraćem vremenu ozbiljnije povećati proizvodnju,

izvoz i zaposlenost. U srednjem roku treba preduzimati mere koje su u funkciji povećavanja efikasnosti privređivanja, specijalizacije proizvodnje temeljene na komparativnim prednostima i poboljšanju međunarodne konkurentnosti. Industrijskom politikom treba snažno podsticati izvoznu ponudu opreme srednjih i nižih tehnologija, radno intenzivnih, tradicionalno izvozno orijentisanih proizvodnji i proizvoda poljoprivredno-industrijskog kompleksa, što sve mora biti u skladu sa pravilima Svetske trgovinske organizacije (**13, str.316**).

7. ZAKLJUČAK

U većem delu posleratnog razvoja Srbije, industrija je imala ključno mesto u ukupnom razvoju. Njeno ozbiljno posrtanje je počelo tokom osamdesetih godina, dok je u poslednjoj deceniji XX veka, zbog dobro poznatih okolnosti, srpski model industrijalizacije doživeo krah. Za razliku od drugih uspešnih zemalja u tranziciji, industrija Srbije je nastavila da tone sve dublje i u drugoj fazi tranzicije, koja se u Srbiji sprovodi od 2001. godine.

Tercijarizacija privrede i izrazito loš model privatizacije su ključni razlozi vrlo sporog rasta industrije od 2001. godine. Za razliku od industrije, sektor usluga je beležio vrlo visoke stope rasta, temeljene na inostranom kapitalu i prihodima od privatizacije. Ključni impuls rastu BDP-a je davao ogroman uvoz, na koga je od 2001-2009. godine potrošeno 110 milijardi dolara. Tu ogromnu količinu uvozne robe je trebalo kupiti, prevesti, osigurati, prodati i finansirati, zbog čega su te uslužne delatnosti i beležile najviše stope rasta.

Ekonomska kriza je pogodila žestoko Srbiju u poslednjem kvartalu 2008. godine, obarajući stopu rasta BDP-a u 2009. godini za 3 odsto, dok su građevinarstvo, trgovina i industrija zabeležile i dvocifrene negativne stope rasta. Broj nezaposlenih u poslednjoj deceniji se rapidno smanjio, a samo za vreme krize nezaposlenost je, prema podacima MMF-a, povećana za 400 hiljada ljudi. Nezaposlenost je najviše pogodila industriju, jer je i pre početka krize, bez posla ostalo 180 hiljada radnika. U srpskoj industriji je stvarano svega 17, 6 odsto BDP-a, što je dvostruko manje nego u najrazvijenijim zemljama u tranziciji. Skroman razvoj industrije je imao za posledicu i vrlo nizak nivo srpskog izvoza, s obzirom da preko 90 osto našeg izvoza potiče iz industrije.

Ekonomska kriza je dramatično pokazala da je postojeći tranzicioni model razvoja Srbije iscrpeo svoje mogućnosti i da se zemlja mora okrenuti potpuno drugačijoj strategiji, u kojoj će izvozno orijentisana industrijalizacija imati ključno mesto. Po uzoru na strategiju «Evropa 2020» i u Srbiji je na javnu raspravu upućen sličan dokument, čiju podlogu predstavlja Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2001-2020. Njegova ključna orijentacija je dobra, ali je nažalost nerealan za realizaciju, jer nije moguće ostvariti skoro trostruko strukturno povećanje srpskog izvoza u BDP-u, uz istovremeno vrlo skromno povećanje učešća industrije u BDP-u, od svega 1,5 odsto.

LITERATURA

1. Bilten javnih finansija, XI/2010., Ministarstvo za finansije Republike Srbije, Beograd, decembar 2010. godina
2. B. Cerović, (2009), Srbija u tranziciji i krizi, Zbornik radova Tranzicija u Srbiji i globalna ekonomska kriza, Naučno društvo ekonomista „Akademija ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet, Beograd, 2009. godina
3. B. Jovanović-Gavrilović, Globalna kriza, kvalitet privrednog rasta i tranzicija u Srbiji, www.ekof.bg.ac.yu/centri/nde/2009/01/Biljana%20Jovanovic-Gavrilovic.pdf
4. London Summit – Leaders' Statement, http://www.g20.org/documents/g20_communique_020409.pdf
5. M.Ote, Slom dolazi, Romanov, Banja Luka, 2009. godina,
6. Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2011-2020. USAID, FREN.MAT, Beograd, avgust 2010. godina,
7. Republički zavod za razvoj, Konkurentnost i strukturne promene 2009., Beograd, 2009. godina,
8. Republički zavod za razvoj, Industrija Srbije 2008, Beograd, 2009.godina,
9. Republički zavod za statistiku, Ankete o radnoj snazi, april 2008.i 2010.godine,Beograd,
10. D. Rodrik, Industrial Policies for the Twenty-First Century, Harvard University, 2004.godina,
11. Lj. Savić, Colapse of the Serbian Industrialization – Mesage for the Future, International Conference „Contemporary Challenges of Theeory and Practice in Economics Policy and The Development of Serbia, Ekonomski fakultet, Beograd, septembar 2007.godina,
12. Lj. Savić, Ekonomika industrije, CID, Ekonomski fakultet, Beograd, 2010. godina,
13. Lj. Savić, Export-oriented Industrialization as the Base of the New Model of Development, Economic Themes, 2/2010., Faculty of Economics Niš, 2010. godina
14. Lj.Savić, Some Economics Effect of Privatisation, Industrija, 1/2009., Beograd. 2009.godina,
15. Lj. Savić, Srpska industrijalizacija za dvadesetprvi vek, Industrija, 1/2009, Beograd, 2009.,
16. Lj.Savić, The Impact of the Economic Crisis on the Countries in Transition – Members of the EU, Teme, 2/2010., Niš, 2010. godina,
17. Lj. Savić, Tranzicija srpske privrede – kriza razvoja industrije, Ekonomski fakultet, Beograd, 2008.godina
18. SG SCG 2004, str. 161, RZS 2006, RZR 2006., stat. god. Srb.2009.,

19. Srbija 2020: Koncept razvoja republike Srbije do 2020. godine
20. <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/drugastrana.php?Sifra=0015&izbor=odel&tab=77>
21. <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/drugastrana.php?Sifra=0015&izbor=odel&tab=78>
22. IMF, Worl Economic Outlook Update, www.imf.org/external/index.htm , mart, 2011. godine,
23. M. Zukerman, Velika recesija se nastavlja, prevod NSPM, (objavljeno u Volstrit Journal, 21.01.2010.
http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703837004575013592466508822.html?mod=WSJEUROPE_newsreel_opinion)
24. www.balkanmagazin.net/kolumna/novosti_i_politika/ekonomska_kriza_u_sjedini_enim_drzavama.xml
25. <http://www.nspm-rs/hronika/samit-g20-hiljadu-milijardi-dolara-za-borbu-protiv-krize.html?alphabet>
26. <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/dokumenti/saopstenja/RS10/rs10042008.pdf>,
27. <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/drugastrana.php?Sifra=0015&izbor=odel&tab>